

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم
دانشکده حقوق
پایان نامه دوره کارشناسی ارشد حقوق خصوصی

عنوان:

بررسی فقهی - حقوقی کارتهای اعتباری

استاد راهنما:
دکتر محمود حکمتنیا

استاد مشاور:
دکتر رضا حسین گندمکار

نگارنده:
عزیز ابراهیمی

تابستان 86

مجلس شورای اسلامی ایران
سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

۱۳۸۸ / ۲ / ۱۶

۱۱۱۷۶۲

تقدیم به :

این اثر ناچیز را تقدیم می‌کنم به پدر بزرگوارم که در زندگی زحمات طاقت‌فرسایی را متحمل شد تا بتوانم فردی مفید برای اجتماع باشم و به مادرم که مرارتها و سختی‌های بسیاری را به جان خرید تا همیشه سربلند باشم و به برادرانم که همواره در کنارم بوده و از هیچ کوششی فروگذار نکرده‌اند.

امید است فرزندی شایسته برای والدینم بوده باشم.

تشکر و قدردانی:

در اینجا از زحمات بی‌دریغ و راهنمایی‌های ارزشمند جناب آقای دکتر محمود حکمت‌نیا به عنوان استاد راهنما و جناب آقای دکتر رضا حسین گندمکار به عنوان استاد مشاور و بهره‌گیری از تجربیات آن اساتید گرانقدر که دلسوزانه، اینجانب را در تدوین این رساله یاری فرمودند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

همچنین از سایر اساتید معظمی که افتخار شاگردی آنان را در دوره کارشناسی ارشد داشته‌ام خصوصاً آقایان دکتر ابراهیم عبدی‌پور، دکتر هدایت‌الله سلطانی‌نژاد و دکتر مهدی دادمرزی که همواره در حل مشکلات دانشجویان تلاش وافر داشته و سنگ صبور آنان بوه‌اند نهایت تقدیر و تشکر را داشته و از درگاه ایزد منان سلامتی و عزت ابدی را برای آن بزرگواران و تمامی اساتید معزز مسئلت می‌نمایم.

چکیده :

یکی از خدمات نوین بانکها صدور و ارائه انواع کارتهای اعتباری به مشتریان براساس ضوابط تعیین شده است. کارتهای اعتباری حاوی اعتبار مالی تا سقف معین میباشند. مشتری (دارنده کارت) که براساس شرایط مقرر بانک و با امضای قراردادهای مربوطه اقدام به دریافت کارت اعتباری نموده است میتواند به وسیله آن کالا یا خدماتی را از مراکز پذیرنده کارت اعتباری (مراکز طرف قرارداد بانک صادرکننده کارت اعتباری) خریداری نموده، بهای کالاها و خدمات مورد نیاز خود را بپردازد. طی این فرایند، حساب دارنده کارت نزد بانک صادرکننده کارت اعتباری بدهکار میگردد. سپس وی باید براساس ضوابط مشخص و طی قرارداد فی مابین، اعتبار تخصیص یافته را به تدریج و یا به صورت دفعتاً واحده با بانک صادرکننده کارت تسویه نماید.

بین بانک صادرکننده کارت اعتباری و دارنده کارت اعتباری و پذیرنده کارت اعتباری قراردادهایی منعقد میشود که نوع قراردادهای بسته به این که از طرف چه بانکی کارت اعتباری صادر می شود تغییر میکند و قرارداد واحدی در این خصوص بین بانکهای صادرکننده کارت اعتباری در رابطه با دارندگان و پذیرندگان اینگونه کارتها وجود ندارد.

این پایان نامه به تحلیل روابط حقوقی بین عناصر مرتبط کارتهای اعتباری پرداخته و این روابط را بر عقود معینی که امکان پیاده کردن آن روابط را داشته منطبق نموده است تا بتواند چارچوب خاصی را برای آن قراردادهای پیدا نماید. سپس

روابط موجود بین عناصر مرتبط کارت‌های اعتباری را در قالب عقود غیرمعین و تحت عنوان ماده 10 قانون مدنی بررسی کرده و بهترین گزینه را برای متحدالشکل کردن قراردادهای و جلوگیری از تعدد انواع قراردادهای موضوع کارت‌های اعتباری، حرکت در چارچوب ماده 10 ق.م.دانسته است.

واژگان کلیدی: کارت‌های اعتباری، عقود معین، قرارداد غیرمعین.

فهرست علائم و نشانه ها

قانون مدنی	ق. ۴۰
ق.ع.ب.ب.رقانون عملیات بانکی بدون ربا	ق.ع.ب.ب.رقانون عملیات بانکی بدون ربا
رجوع کنید	ر.ک
جلد	ج
چاپ	چ
سطر	س
شماره	ش
صفحه	ص

فهرست مطالب

1	مقدمه
2	الف. تبیین موضوع
4	ب. هدفها و کاربردهای تحقیق
4	ج. ضرورت انجام تحقیق یا اهمیت پژوهش
4	د. سؤالهای اصلی تحقیق
5	ه. فرضیه‌ها
5	و. پیشینه تحقیق
6	ز. نوآوری تحقیق
6	ح. روش تحقیق
6	ط. سامانه تحقیق
	بخش اول: تاریخچه، تعریف و انواع کارتهای اعتباری و دلایل توسعه و فواید آنها
7	فصل اول: تاریخچه کارتهای اعتباری
27	فصل دوم: تعریف کارت اعتباری و ارکان آن
27	گفتار اول: تعریف کارت اعتباری
29	گفتار دوم: ارکان کارت اعتباری
31	فصل سوم: انواع کارتهای بانکی
31	گفتار اول: انواع کارت از جهت چگونگی تسویه
	مبحث اول: کارتهای بدهکار یا برداشت از موجودی (Debit Cards)
31	1. کارتهای خودپرداز
32	2. کارتهای خرید نقدی
33	3. کارتهای دو منظوره
33	مبحث دوم: کارتهای اعتباری (Credit Cards)
35	1. کارتهای استقراض با بهره
35	2. کارتهای خرید نسیه با بهره
36	3. کارتهای دو منظوره با بهره
36	مبحث سوم: کارتهای هزینه (Charge Cards)
37	1. کارتهای استقراض بدون بهره

37. کارت‌های خرید نسبه بدون بهره
38. کارت‌های دو منظوره بدون بهره
- 38 گفتار دوم: انواع کارت از جهت تکنولوژی مورد استفاده
- 38... مبحث اول: کارت با نوار مغناطیسی (Magnetic Stripe Card)
- 39... مبحث دوم: کارت با تراشه الکترونیکی (Chip Card)
40. 1. کارت‌های حافظه دار
40. 2. کارت‌های با حافظه هوشمند
40. 3. کارت‌های با تراشه پردازنده
- 41 گفتار سوم: انواع کارت از جهت کاربرد
- 41... مبحث اول: کارت‌های داخلی
- 42... مبحث دوم: کارت‌های بین المللی
- 44 فصل چهارم: توسعه کارت‌های بانکی و دلایل آن
- 44 گفتار اول: توسعه کارت‌های بانکی
- 45 گفتار دوم: دلایل توسعه کارت‌های بانکی
- 51 فصل پنجم: شیوه صدور کارت‌های اعتباری
- 58 فصل ششم: فواید کارت‌های اعتباری و آثار مثبت و منفی آن
- 58 گفتار اول: فواید کارت‌های اعتباری
- 58... مبحث اول: فواید کارت‌های اعتباری برای دارندگان کارت
- 58... مبحث دوم: فواید کارت‌های اعتباری برای صادرکنندگان کارت
- 59.....
- 60... مبحث سوم: فواید کارت‌های اعتباری برای تاجران
- 60 گفتار دوم: آثار مثبت کارت‌های اعتباری
- 60... مبحث اول: صرفه جویی در هزینه چاپ اسکناس
- 62... مبحث دوم: حذف عملیات اضافی
- 62... مبحث سوم: حفظ امنیت جانی و مالی افراد
- 62... مبحث چهارم: شفافیت فعالیتهای اقتصادی
- 63... مبحث پنجم: افزایش گردش معاملات
- 64 گفتار سوم: آثار منفی کارت‌های اعتباری
- 65... مبحث اول: تأثیر کارت‌های اعتباری بر افزایش عرضه پول
- 65... مبحث دوم: تأثیر کارت‌های اعتباری بر افزایش سرعت گردش پول
- 65... مبحث سوم: تأثیر کارمزد کارت‌های اعتباری بر افزایش قیمت کالا
- 65.....
- بخش دوم: جایگاه کارت‌های اعتباری در نظام پرداخت بانکی و مکانیزم عملیاتی آنها
- 67.....

67	فصل اول: جایگاه کارتهای بانکی در نظام پرداخت بانکی ...
67	گفتار اول: روشهای پرداخت داخلی
67	مبحث اول: چک
68	مبحث دوم: پرداخت تلفنی و اینترنتی
69	مبحث سوم: حواله های بانکی
70	مبحث چهارم: بدهکاری مستقیم
70	مبحث پنجم: اعتبارات بانک به صورت جیرو
72	مبحث ششم: کارتهای بدهکار
72	مبحث هفتم: کارتهای اعتباری
73	گفتار دوم: روشهای پرداخت بین المللی
73	مبحث اول: انتقال بین المللی پول
74	مبحث دوم: چکها و کارتهای بانکی بین المللی
77	مبحث سوم: اعتبارنامه یا L.C و انواع آن
77	الف: مقدمه
92	ب: اصول و شیوه های متحد برای اعتبارنامه های مستند (UCP)
93	ج: انواع اعتبارنامه
93	1: قابل فسخ
94	2: غیرقابل فسخ
94	3: تاییدنشده
94	4: تاییدشده
94	5: اعتبارنامه های ذخیره (STANDBY)
95	6: اعتبارنامه گردان (درگردش)
96	7: اعتبارنامه قابل انتقال
96	8: اعتبارنامه اتکایی
97	مبحث چهارم: شیوه های جهانی پرداخت
97	1: پیش پرداخت
98	2: حساب باز
98	3: مجموعه ی اسناد موثق
99	4: بیمه اعتباری

مبحث پنجم: بررسی و بهترین شیوه ی اثبات شده و نتایج.....	100
فصل دوم: مکانیزم عملیاتی کارتهای اعتباری و شیوه گردش	
عملیات کارتهای اعتباری با کارکرد بین المللی	114
گفتار اول: مکانیزم صدور کارتهای اعتباری	115
گفتار دوم: مکانیزم تسویه کارتهای اعتباری	115
گفتار سوم: شیوه گردش عملیات به کارتهای اعتباری با	
کارکرد بین المللی	117
بخش سوم: ماهیت حقوقی رابطه بانک صادرکننده با دارنده و	
پذیرنده کارتهای اعتباری	134
فصل اول: توجیه روابط حقوقی بر اساس عقد وکالت و نقد آن	
.....	136
گفتار اول: توصیف عقد وکالت	137
گفتار دوم: توجیه کارت اعتباری بر اساس عقد وکالت ..	148
گفتار سوم: نقد نظریه وکالت	158
فصل دوم: توجیه روابط حقوقی بر اساس عقد قرض و نقد آن	160
گفتار اول: توصیف عقد قرض	160
گفتار دوم: توجیه روابط حقوقی بر اساس عقد قرض	165
گفتار سوم: نقد نظریه قرض	168
فصل سوم: توجیه روابط حقوقی بر اساس عقد حواله و نقد آن	
.....	170
گفتار اول: توصیف عقد حواله	170
گفتار دوم: توجیه کارت اعتباری بر اساس عقد حواله ..	179
گفتار سوم: نقد نظریه حواله	181
فصل چهارم: توجیه روابط حقوقی بر اساس عقد ضمان و نقد آن	
.....	183
گفتار اول: توصیف عقد ضمان	183
گفتار دوم: توجیه کارت اعتباری بر اساس عقد ضمان ...	200
گفتار سوم: نقد نظریه ضمان	201
فصل پنجم: توجیه روابط حقوقی بر اساس ماده 10 قانون مدنی	
.....	202
گفتار اول: تحلیل ماده 10 قانون مدنی	202
گفتار دوم: توجیه کارت اعتباری بر اساس ماده 10 قانون	
مدنی	206

بخش چهارم: ماهیت حقوقی رابطه دارنده کارت اعتباری با پذیرنده کارت	213
گفتار اول: توصیف بیع	213
گفتار دوم: توجیه رابطه دارنده کارت اعتباری با پذیرنده کارت بر اساس عقد بیع	240
نتیجه‌گیری	243
پیشنهادات	245
پیشنهاد اول: طراحی کارت اعتباری براساس قراردادهای بیع و حواله و جریمه تاخیر تادیه	247
پیشنهاد دوم: طراحی کارت اعتباری براساس بیع نسبه و خرید دین (تنزیل)	246
فهرست منابع	249

مقدمه

با پیدایش مناسبات اجتماعی بین مردم و ظهور پول به عنوان وسیله مبادله، عصر تازه ای در مناسبات مالی-پولی پدید آمد. وجود پاره ای نواقص در مراودات پولی طی سالیان دراز در جهان تلاشهایی را سبب شد تا در پی یافتن نوعی جایگزین مطمئنتر برای پول کاغذی برآیند. رواج چک و سفته و حواله بطور وسیع تا حدی از معایب تکیه بر اسکناس در داد و ستدها کاست، اما این اسناد هم بی نقص نبودند. از این رو دست یافتن به وسیله ای قابل قبول و در ضمن آسانتر از پول ادامه یافت تا اینکه تدبیراندیشی ها به ظهور کارتهای اعتباری انجامید. امروزه با سپری شدن عصر صنعتی، پیشرفت دانش فنی بویژه در زمینه های رایانه، الکترونیک و مخابرات، تمام جنبه های زندگی اجتماعی و اقتصادی انسان را تحت الشعاع قرار داده است بطوری که بانکداری الکترونیکی و انتقال منابع مالی نیز از این تاثیر مستثنی نبوده و هم اکنون از اهم مباحث اقتصادی و بانکی روز در دنیا بشمار می رود.

الف. تبیین موضوع

توسعه فوق العاده بازارها، گسترش روز افزون معاملات و نیاز به نقل و انتقال گسترده پول و هزینه‌های سنگین آن از یک طرف، پیشرفت فن آوری در زمینه‌های رایانه، الکترونیک و مخابرات از طرف دیگر، زمینه را برای ابداع و گسترش سریع ابزارهای زمانی به ویژه در عرصه بانکی فراهم آورده است. به طوری که پیش بینی می‌شود در چند سال آینده (به استثنای چند کشور جهان سومی) استفاده از پول کاغذی و اسکناس به طور کامل از صحنه زندگی حذف شود.

صنعت بانکداری برای پاسخ به نیازهای جامعه، هر روز گامی به پیش می‌گذارد و ابزارهای نوی ارائه می‌کند و در صدد تحولی در راستای ابزارهای مالی و خدمات نوین است. یکی از این ابزارها کارتهای مالی است که رواج چشمگیری داشته و تحت عنوان کارتهای بانکی، اعتباری، الکترونیکی و... از آنها یاد می‌شود. این کارتها که با سرعت خیره‌کننده در حال گسترش هستند توانسته‌اند در برخی از کشورهای پیشرفته، جایگزین اصلی پول و چک باشند، به طوری که بیش از 70 درصد معاملات از طریق آنها انجام می‌گیرد.

بانکها و مؤسسه‌های پولی و مالی، کارتهایی را در اختیار مشتریان معتبر قرار میدهند تا آنان بدون احتیاج به همراه داشتن پول نقد، کالا و خدمات مورد نیاز خود را از فروشگاهها و مراکز خدماتی بخرند و

طبق ضوابط مؤسسه یا بانک ناشر کارت، قیمت کالاها و خدمات خریداری شده را بپردازند.

استفاده از کارت اعتباری، افزون بر مزایای اقتصادی فراوان که برای دارنده کارت دارد مانند صرفه جویی در وقت، دقت در محاسبه، عدم نیاز به حمل پول نقد، امنیت و آسایش روحی، به نفع اقتصاد ملی نیز هست. همه ساله حجم فراوانی از اسکناسها دست به دست مردم می‌چرخند و به تدریج کهنه می‌شوند. اسکناسهای کهنه افزون بر مشکلات بهداشتی، هر ساله هزینه سنگینی را برای جمع آوری، از بین بردن و تجدید چاپ بر دولت تحمیل می‌کنند که استفاده از کارتهای اعتباری جلو این هزینه‌ها را می‌گیرد.

مزایای متعدد استفاده از کارتهای اعتباری برای دارندگان کارتها، بانکها و مؤسسه‌های ناشر و دولت‌ها باعث شده، در جوامع پیشرفته، استقبال خیلی خوبی از کارتها شود به طوری که طی چند دهه گذشته به کارگیری این کارتها در معاملات گسترش یافته و حجم بزرگی از مبادلات را به خود اختصاص داده است و پیش بینی می‌شود در آینده ای نزدیک جایگزین کامل اسکناس شود.

از آنجا که غالب این کارتها بر معامله‌های بانکداری متعارف مبتنی است که براساس سیستم بهره و ربا طراحی شده‌اند در نتیجه در تطبیق با فرهنگ اسلامی مشکلات متعددی دارند و از آنجا که خاستگاه اصلی کارتهای اعتباری، کشورهای غربی با نظام بانکی

ربوی است، ماهیت حقوقی این کارتها با فرهنگ و اعتقادات جوامع اسلامی سازگاری لازم را ندارد. بر این اساس لازم است ابعاد فقهی و حقوقی آنها مورد مطالعه قرار گیرد تا بتوان در کشورهای مسلمان نیز از این کارتها استفاده کرد.

ب. هدفها و کاربردهای تحقیق

1. شناخت ابعاد حقوقی کارتهای اعتباری.
2. نقد کارتهای اعتباری رایج در بانک پارسیان و بانک کشاورزی.
3. ارائه راهکار برای طراحی کارتهای جدید و متنوع.

ج. ضرورت انجام تحقیق یا اهمیت پژوهش

از آنجایی که امروزه بانکداری الکترونیک به سرعت رو به پیشرفت است و یکی از لوازم آن تسهیل ارتباط میان حلقه‌های ارتباطی است و به این منظور کارتهای اعتباری که یکی از لوازم آن به حساب می‌آید طراحی و عرضه شده است لازم است از جهت فقهی - حقوقی این روابط مورد بررسی قرار گیرد تا شائبه‌های مطرح شده در مورد آنها پاسخ داده شده و جای ابهامی باقی نماند.

د. سؤالهای اصلی تحقیق

در مورد وضعیت چنین کارتهایی و روابط ناشی از آن، سؤالات ذیل قابل طرح است.

1. به لحاظ فقهی و حقوقی رابطه بانک (صادرکننده بانک) با مشتری (دارنده کارت) و مراکز طرف قرارداد چیست و ماهیت آن چگونه است؟
2. ارتباط میان مشتری و فروشگاه با چه نهاد حقوقی قابل توجیه است؟
3. آیا کارتهای اعتباری بانک پارسیان و بانک کشاورزی با تأسیسات حقوقی قابل توجیه است؟ اگر چنین نیست موارد دارای اشکال کدام است؟

ه. فرضیه‌ها

1. رابطه حقوقی بانک با مشتری و مراکز طرف قرارداد براساس عقد قرض، حواله و وکالت و ضمانت قابل توجیه است.
2. رابطه میان مشتری و مراکز طرف قرارداد براساس عقد بیع است.
3. کارتهای اعتباری بانک پارسیان و کشاورزی مشمول ماده 10 قانون مدنی می‌شود.

و. پیشینه تحقیق

به لحاظ شرعی آقای محمد رواس قلعه‌جی و آقای سیدعباس موسویان این کارتها را مورد بررسی قرار داده‌اند و به لحاظ اقتصادی نیز در مورد آنها بحث شده است. اما در مورد مباحث فقهی - حقوقی پیرامون این کارتها هیچ کاری صورت نگرفته که این پایان‌نامه به دنبال آن است.

ز. نوآوری تحقیق

در این طرح بررسی یک ابزار جدید مالی با توجه به مبانی فقهی - حقوقی جدید بوده و به لحاظ پیوند دادن مباحث حقوقی به امور کاربردی دارای نوآوری است.

ح. روش تحقیق

از آنجا که این پژوهش در صدد است کارتهای اعتباری موجود را بررسی کند و آنها را با نهادهای حقوقی مدنی ایران و فقه اسلامی تطبیق نماید روش تحقیق توصیفی و تحلیلی می‌باشد. یعنی کارتهای موجود را توصیف می‌نماید و با تحلیل نهادهای حقوقی وضعیت حقوقی آنها را معین نموده و موارد اشکال را بیان می‌کند.

ط. سامانه تحقیق

این تحقیق دارای یک مقدمه و چهار بخش است. بخش اول تحقیق به تاریخچه، تعریف و انواع کارتهای اعتباری و دلایل توسعه و فواید آنها می‌پردازد و بخش دوم جایگاه کارتهای اعتباری در نظام پرداخت بانکی و مکانیزم عملیاتی آنها مورد بررسی قرار می‌دهد و در بخش سوم ماهیت حقوقی رابطه بانک صادرکننده با دارنده و پذیرنده کارتهای اعتباری تحلیل می‌گردد. بخش چهارم تحقیق در خصوص ماهیت حقوقی رابطه دارنده کارت اعتباری با پذیرنده کارت می‌باشد.

بخش اول: تاریخچه، تعریف و انواع کارتهای اعتباری و دلایل توسعه و فواید آنها

قبل از بررسی ماهیت حقوقی کارتهای اعتباری ابتدا به تاریخچه کارتهای اعتباری و تعریف و انواع کارتهای اعتباری و فواید آنها می‌پردازیم این فصل در چند بخش به صورت زیر تنظیم می‌گردد.

فصل اول: تاریخچه کارتهای اعتباری

تاریخ نویسان اقتصادی براساس بررسیها و مطالعات جامعه شناسان و مردم شناسان چنین نتیجه گرفته‌اند که براساس نوع و وسیله مبادلات، اقتصاد جوامع بشری دو مرحله کلی را پشت سر نهاده و اکنون دیری است که پای به مرحله سوم نهاده است.

مرحله اول اقتصاد مبتنی بر معاملات پایاپای (troc)، دوره ای است که در آن کالا در مقابل کالا مبادله می‌گردید. در طی این دوره، انسانها به وسیله کار و

ابزار تولید محدود، محصولات مورد نیاز خود را به صورت انفرادی تولید می‌نمودند و چنانچه در تولید، مازادی می‌یافتند آنها را در مقابل محصولات دیگر به طور پایاپای مبادله می‌کردند.

مرحله دوم اقتصاد، مبتنی بر پول است که طی آن یک کالای واسطه ای به نام پول به وجود آمد و در نتیجه مبادلات پایاپای را به دو نوع، معامله مجزا از هم، به ترتیب، خرید و فروش به وسیله پول تبدیل کرده است.

سراجم به مرحله کنونی می‌رسیم که اقتصاد مبتنی بر اعتبار است که طی آن یک فاصله زمانی بین معامله و پرداخت وجه ایجاد گردیده و فروشنده یا قرض دهنده، کالا یا پول مورد معامله را به خریدار تحویل می‌دهد و پرداخت وجه یا قرض پس از مدتی مقرر صورت می‌گیرد.¹

شروع فعالیت‌های مربوط به کارتهای اعتباری را می‌توان به فروشگاهها و مراکز خرده فروشی نسبت داد.²

1. سعید قیدرپور، «تاریخچه کارتهای اعتباری»، نشریه داخلی بانک ملی ایران، 10 (تابستان 1371)، ص 45 - 46.

2. استفاده از کارت اعتباری توسط خرده فروشان از سال 1914 میلادی هنگامی که بعضی از فروشگاهها کارتهایی را به مشتریان ثروتمند خود می‌دادند شروع شد (فریدون توده فلاح، «بررسی چگونگی کاربرد کارتهای بانکی در ایران - مطالعه موردی بانک تجارت» (پایان نامه کارشناسی ارشد مدیریت مالی، مؤسسه بانکداری ایران، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، 1373)، ص 6).